

УДК 821.161.2-1.09 Т. Шевченко

“ІВАН ПІДКОВА” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОСТІ ПОЕМИ

Володимир **МОВЧАНЮК**

*Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
вул. Грушевського, 4, 01001 Київ, Україна
тел. (0038 044) 278 13 78, e-mail: ilnan@gilan.uar.net*

У статті розглянуто один із виразно романтичних творів Шевченка – поему “Іван Підкова” (1839), яка з поемою “Тарасова ніч” та посланням “До Основ’яненка” формує основи історіософської думки Шевченка, а образ України устійнює як поняття Батьківщини – державницьку ідею України. Ґрунтовно досліджено джерела поеми – історичні, фольклорні, літературні. Окремо йдеться про історизм поеми у зв’язку з історичністю морських козацьких походів на турецьке узбережжя, та тим фактом, що головний герой поеми – історичний отаман Іван Підкова (?–16.06.1578) – таких походів не здійснював. Аналізовано підходи і погляди на цю проблему у працях В. Антоновича, П. Тиховського, В. Щурата, Б. Навроцького, М. Возняка, Т. Комаринця, С. Кирилюка, Ю. Івакіна.

Ключові слова: історичність, історичне мислення, романтизм, романтична поема, фольклор, літературні джерела.

“Іван Підкова” разом із поемою “Тарасова ніч” та посланням “До Основ’яненка” становить окрему групу в “Кобзарі” 1840 р., об’єднану темою історичного минулого України, мотивами ностальгійної туги за героїчними часами козаччини. Власне в цих творах уперше з’являється й надалі усталюється образ України як етноісторичне поняття батьківщини, власне як ідея України, “міф України” (за визначенням Г. Грабовича, О. Забужко, М. Ласло-Куцок та ін.). В них започатковується патріотична історіософія Шевченка, яка постала на ґрунті тодішньої української історіографії, – праця Д. Бантиш-Каменського “История Малой России” (М., 1822), Г. Боплана “Описание Украйны” (М., 1832), “Історії Русів”, що поширювалася у рукописних списках, – та на хвилі романтичного зацікавлення фольклором, який з появою збірників народних пісень М. Цертелєва “Опыт собрания старинных малороссийских песен” (СПб., 1819), М. Максимовича “Малороссийские песни” (М., 1827), “Украинские народные песни” (М., 1834), “Запорожской старины” (Харків, 1833, 1834) І. Срезневського набув літературного статусу, став невичерпним джерелом колоритних образів, мотивів і тем. Названі праці та фольклорно-етнографічні видання, власне, і становлять джерельну базу Шевченкової поеми, як і загалом ранніх творів на історичну тему. Образна система твору, його провідні мотиви сформувалися під переважним впливом народнопісенної поетики та естетичних ідеалів тогочасної романтичної української поезії. Образно-тематична зорієнтованість на фольклор суттєво позначилася на жанрово-стильовому новаторстві поеми “Іван Підкова”. На відміну від фабульних поем з широко розгорнутими сюжетними лініями, ця максимально стисла й експресивна. Як і в народній поезії, тут маємо справу з легендарним, міфологізованим образом головного героя.

Авторський задум і пов’язаний з ним комплекс ідей поеми набуває реальної художньої плоти завдяки постійним народнопоетичним образам-символам: могила, слава, воля, а також історичним образам в їхніх усталених фольклорних конотаціях, запорожці, “козацькеє біле тіло / В китаїку повіте”, отамани, “Панове молодці”. На основі їхньої поетичної семантики твориться історіософський зміст поеми. Втім, не можна обмежувати твір лише фольклорними впливами. Важливими чинниками, що впливали на ідейно-художні особливості ранніх історичних поем, були тодішня українська історіографія та українська романтична поезія (М. Маркевич, А. Метлинський). Проте ці впливи були трансформовані потужною творчою уявою поета, як поетичною, так і малярською. І. Франко бачив ці твори (“Іван Підкова”, “Гамалія”) як “свобідні витвори авторової фантазії, однак основані на козацькій традиції” [19: 109].

Художній світ, що постає за образами поеми, – динамічний часопростір України, в якому минуле і сучасне тісно взаємопов’язані і водночас контрастно протилежні, такі, що позначають кардинально відмінні стани національного буття: дух свободи, героїку боротьби й дух пасивного змирення з поразкою. Протиставлення минулого і сучасного має не тільки ідеологічний смисл, а й за художньою логікою поета стає композиційним принципом твору. М. Коцюбинська, порівнюючи Шевченкову поему з віршем А. Метлинського “Гулянка”, говорить про спільний для обох творів “загальноромантичний мотив протиставлення сумного сучасного бурхливий вольниці минулого”, і на основі цього робить висновок про “вплив творів харківських романтиків на ранню творчість Шевченка” [8: 52]. Контрастування настрою відчутне вже у вступній тезі “Було колись в Україні – / Ревіли гармати“, де на передньому плані – образ давньої козацької України, в якому поєднуються сум за минулим і захоплення ним, наголошується нагадування про славних запорожців, що “вміли панувати”, вміли боротися й здобувати “і славу, і волю”.

Перша частина поеми виконує функцію медитативного вступу, де висока напруга емоційно схвильованої мови автора як історичного розповідача з його тяжінням до масштабного часового охоплення буття України виходить за межі суто ліричного стилю, сягаючи епічного емоційно-експресивного, героїчного пафосу, притаманного народній історичній поезії. Тричі повторена зачинна формула “Було колись...” на початку рядків 1, 21 і 25, кореспондуючи з рядками 25–28 першої частини поеми (“Було колись добре жити / На тій Україні... / А згадаймо! Може, серце / Хоч трохи спочине”), творить психологічну структуру діалогічності – авторського запрошення до думи, спогаду, візії героїчної доби, коли “ревіли гармати...”. Мовленнєвий стиль образу автора-розповідача має щось від стилістики народних кобзарів, що з особливим пафосом гордості співали про козацьку славу, яка “не вмере, не поляже”. Надзавдання такого стилю, його внутрішня логіка і смисл – долучити слухача до співпереживання на емоційному й моральному рівнях – зовсім не вимагало від оповідача (виконавця народнопісенного твору) дотримання точності в переказах історичних подій. Дух минувшини, її неповторний національний колорит, отже, й впізнаваний історичний часопростір доби козаччини, актуалізується не лише завдяки інтонації, що заохочує згадати минуле, а й завдяки образам-символам: “ревіли гармати”, “добували славу і волю”, “осталися могили на полі” та ін. Глорифікаційний поважний тон і ритм цієї розповіді акцентується системою пауз у середині рядків, що надають поетичному синтаксису інформаційної насиченості, афористичності, вагомості. Врівноважуючи динамічний темп вірша, ці паузи й повтори ритмізують його системою синтаксичної синонімії й синтаксичної симетрії перших чотирьох рядків, поширюються і на рядки 5 (“Пановали, добували”) та 6 (“І славу, і волю”). Рядки 7, 8, порушуючи цю синтаксичну симетрію, логічно підсумовують попередню розповідь новим змістовим акцентом історіософського змісту “Минулося – осталися / Могили на полі”. Наступні (9–20) рядки розгортаються у силовому полі лейтмотивного

образу козацьких могил, що “Чорніють як гори, / Та про волю нишком в полі / З вітрами говорять”. Цей, відомий з народної пісні “Ой у полі могила з вітром говорила...” мотив Шевченко сміливо вводить у свою символічну образну систему. Проте, як слушно зауважував Ю. Івакін, – “поет не зупиняється майже на цитатному введенні у свої твори традиційної народної метафори. Він ідеологізує її. У поемі “Іван Підкова” могили “про волю нишком в полі з вітром говорять” [4: 98]. Образ могил, наповнених “козацьким білим тілом”, поет розгортає у парадигмі мотиву жертвності і святості (боротьба за волю як чин самопожертви). Сакральний міфопростір образу могили акцентований двічі повтореною формулою “Високі ті могили” у рядках 9 і 13. Символічна парадигма цього образу охоплює ідею пам’яті про волю як модель збереження та творення нації. Смысловое ядро концепту волі органічно в контексті твору взаємодіє з концептом козацької слави. Мотив “слави і волі” афористично окреслений у 6-му рядку, далі повторно актуалізується означенням могил як “Свідків слави дівщини”. Власне у контекст цього ідеологічно сформульованого синоніма до образу “Високі могили”, “Де лягло спочити / Козацьке біле тіло, / В китайку повите”, поет вводить образ нащадків: “Свідок слави дівщини / З вітром розмовляє, / А внук косу несе в росу, / За ними співає”. В основі своєї цей образ живописний, але більше символічний, ідеологічний, спроектований у міфопоетичний час сюжету, в якому, власне, й протиставляється світ “дівщини” як “золотий вік” України (“Було колись добре жити / На тій Україні...”) її теперішньому становищу. Мотив сумування за часами героїки і боротьби міфосимволічно трансформується у візію минулого як бажаного ідеалу майбутнього. Запрошення до спогаду (“А згадаймо! Може, серце хоч трохи спочине) попри наявність нездоланої дистанції між минулим і новими часами її ніби стирає на ментальному рівні, тобто в площині історіософської притчі. Бо “внук” хоч вже й упустив з рук козацьку зброю, ще перебуває в просторі живої історичної пам’яті, здатний чути пісню-розмову могил з вітром, ще, як сподівається поет, може відгукнутися на ту пісню – “За ними співає”. Цей змістовий акцент твору, як нам здається, також є суттєвим в багаторівневій семантичній його структурі. Він наявний у підтексті авторського сподівання на духовне пробудження поневоленого колись козацького народу. Завершальний строфічно виділений фрагмент першої частини – рядки 21–28, емоційним ядром якого є мотив надії (через його призму поет бачить давні добрі часи “На тій Україні”), проектується на картини славного минулого, відтворені у другій частині поеми. На відміну від лірично-медитативного стилю, посилюваного народно-пісенними асоціаціями, що надавали певної епічності першій частині поеми, друга частина поеми – сюжетна, побудована на динамічному описі козацького морського походу “на Царгород”. Тяжіння до епічності, властиве творам історичного змісту, тут досягається ледь помітними ремінісценціями з картинами морської бурі в кобзарських думках (про Олексія Поповича, “Татарський поход Серпяги”, про Самійла Кішку).

Образ головного героя, козацького отамана Івана Підкови, послідовно витриманий в суто романтичній літературній манері з характерними для цього стилю елементами ідеалізації його чеснот як козацького отамана: розум, воля, рішучість, відвага, турбота про козацьку громаду. Історичний Іван Підкова, за походженням молдованин, що був до 1577 запорозьким козаком, а згодом на деякий час став молдовським господарем, справді боровся з Османською Портою. Проте морських походів не здійснював. За рішенням польського сейму та наказом польського короля Стефана Баторія був засуджений на догоду турецькому султанові до смертної кари і страчений у Львові. За відомостями Д. Бантиша-Каменського й народними піснями, похований у Каневі. Отже, у виборі теми й головного героя твору Шевченко пішов не за історичними джерелами, а, як вважає більшість дослідників, за фольклорно-легендарною версією Івана Підкови з думи “Татарський поход Серпяги” (надрукована І. Срезневським у збірнику “Запорожская старина”. Харків,

1833. Ч. 1). Версію про зв'язок теми твору й імені головного героя з опублікованою І. Срезневським думою про похід Серпяги, вперше висловлену у праці П. Тиховського [18], підтримали багато вчених. Т. Комаринець, розглянувши цю проблему в монографії “Шевченко і народна творчість” (К., 1963), зокрема, вказав на низку спільних сюжетних мотивів: “Поема “Іван Підкова”, як і дума, похід козаків на турецькі побережні міста змальовує на фоні страшної бурі на Чорному морі, яка не тільки не зупиняє, а, навпаки запалює козаків до бою” [6: 89]. Проте, використавши деякі елементи думи головно як тему для власного твору, Шевченко створив цілком оригінальну композицію з нехарактерним для жанру думи стилем, без повторів та елементів емоційного нагнітання сюжетом. Тут, в другій частині твору, вже цілком домінує живописний елемент, рельєфно виписані картини морського походу козаків. “В описі самого походу запорожців у поемі Шевченка відразу кидається в очі злука поета й маляра” [2: 125]. Стисло окресливши атмосферу козацького походу (образ “Чорної хмари з-за лиману” апелює до умовності народнопісенного способу поетичного живопису), його історично-просторові координати (Синє море звірюкою /То стогне, то виє./ Дніпра гирло затопило”), що легко асоціативно відтворюються уявою читача з контексту відомих історичних пісень і дум, Шевченко фокусує увагу на образі головного героя поеми – козацького отамана – безпосередньо в його походних діях, закличних звертаннях до козаків (“А нуте, хлоп’ята, / На байдаки! Море грає – / Ходім погуляти!”). Психологічний жест отамана трансформується в дію, – “Висипали запорожці – / Лиман човни вкрили. / Грай же море!” – заспівали, / Запінились хвилі.” Дія твору розгортається в окремих образах-картинах: “Шевченко малює образи – один за одним і велить цим образам говорити до читачів, розбуджувати в них думки” [20: 162]. У тих фрагментах-образах, виписаних з особливим малярським хистом, побачених точним оком художника і психолога, Шевченко відтворює ідеальний образ козацького лицарства, властивий отаманові і козакам, дух взаємної поваги й взаєморозуміння, здатності триматися мужньо у найскладніших ситуаціях: “Кругом хвилі як ті гори: / Ні землі, ні неба. / Серце мліє, а козакам / Того тільки й треба. / Пливають собі та співають; / Рибалка літає... / А попереду отаман / Веде, куди знає./ Похожає вздовж байдака, / Гасне люлька в роті; / Поглядає сюди-туди – / Де-то будь роботі?” Образ отамана вражає пластичністю зображення, проникненням у внутрішній стан героя, напругу й динаміку його думки і дій, передану, сказати б, кінематографічними послідовно розгорнутими кадрами.

Лаконізм діалогічних реплік між отаманом і козаками, лапідарність авторських ремарок (“Надів шапку./ Знову закипіло / Синє море; вздовж байдака / Знову похожає...”) працює на логіку творення узагальненого, у романтичному стилі ідеалізованого образу козацького лицарства, що “вміло панувати”, було спроможне добувати “І славу, і волю”. Власне на такій художній ідеї поеми свого часу акцентував В. Щурат, полемізуючи з О. Огоновським та Ю. Романчуком, які розглядали поему як незакінчену, накидаючи поетові завдання, “що його лише він сам мав право накинути собі” [20: 160]. Цілісність і завершеність поеми В. Щурат слушно пов’язував з внутрішньою логікою послідовно розгорнутих картин походу, дій, що точно передавали характер стосунків отамана і підлеглих йому козаків: “Шість образів поеми творять один цикл, що являє собою цілість ... один могутній образ. Зображує цей образ громаду, сила якої доросла до лицарського, світлого подвигу не лише завдяки найкращим індивідуальним рисам провідника і підкорених йому, але, передусім, завдяки зразковій дисципліні і слухняності, опертим на взаємному довір’ї і на взаємній дружності. Таку громаду творити – значить стати здатним до панування, значить – за Шевченковим висловленням – вміти панувати” [20: 164–165]. Романтично витримані ідеалізовані картини “козацької експедиції” на море – яскравий зразок раннього Шевченкового стилю, для якого, як і загалом для романтизму, досить типовою є гіперболізація й прагнення творити ідеалізовані постаті.

Першу з відомих нам естетичних оцінок поеми дав П. Куліш у своєму листі до Шевченка від 25 липня 1846 року. Загалом, дуже високо оцінюючи художні якості друкованих на той час Шевченкових творів, він не уникнув іноді дуже претензійних порад щодо “Івана Підкови”: “Первая часть Ивана Подковы пришлась бы введением к “Гамалее”, вторую же часть нужно уничтожить ... после “Гамалии” она совсем становится неинтересною” [9: 40]. Відповідь Шевченка на ці пропозиції не відома. На останньому прижиттєвому виданні поеми у “Кобзарі” 1860 р. поради П. Куліша не позначилися.

Методологічно дуже важливою виявилася оцінка “Івана Підкови” як твору історичного у доповіді В. Антоновича (виголошена 1881 р. на зборах “Історичного товариства Нестора літописця” й того ж року надрукована під назвою “О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченка” в журналі “Чтения в историческом Обществе Нестора летописца” [1: 145–149]. Вчений двічі посилається на поему, вказуючи на наявні в ній фактичні помилки: Підкова і Гамалія не ходили ні на Царгород, ні на Скутару. Автор пояснює їх тим, що Шевченкові бракувало історичних матеріалів. Водночас В. Антонович висловлює тезу, що від поета не можна вимагати того, що від історика. На його думку, Шевченкові твори історичного змісту варто розглядати як великі художні полотна епохи, характер якої він завжди вгадує. Стаття В. Антоновича, по суті, визначила критерії для сприйняття Шевченкових творів історичного змісту і дала поштовх до подальших дискусій щодо історичності головного героя і зображеної у поемі дії та пошуків можливих літературних чи фольклорних джерел, що могли лягти в основу творчого задуму. Висновок В. Антоновича про те, що реальний Іван Підкова не ходив ніколи на Царгород, варіюється у пізніших коментарях до поеми, зокрема у виданнях “Кобзаря”, що його здійснили О. Огоновський (Див.: Шевченко Т. Кобзар. Частина перша. Л., 1893. С. 297), В. Доманицький (Шевченко Т. Кобзар. СПб., 1907. С. 609), Ю. Романчук (Шевченко Т. Кобзар. Л., 1907. С. 514) та ін.

Проблема історичності поеми порушувалася і в статті В. Щурата “Шевченків “Іван Підкова” (вперше надрукована 1909 р. у Львівському журналі “Учитель” (№ 5–6, № 7), згодом у його ж книзі “Літературні начерки” (Л., 1913). Дослідник, на відміну від попередників, дивиться на зображену в поемі дію як на поетичну фікцію, що відзначається всіма рисами історичної ймовірності. Такої ймовірності “надає дії Шевченкової поеми не лише історичність героя, але й історичність території” [20: 156]. М. Возняк також розглядав поему як історичну. Вважаючи, що “герой поеми Іван Підкова не історична особа, а поетична постать, запозичена з попередньої літературної традиції, з оповідання “Іван Підкова” в книжечці “Рассказ прадеда” з 1833 р.”, все ж наполягав на історичності поеми: “Іван Підкова це історична поема, бо морські виправи запорожців, що заганялися аж під Царгород, це історичні факти й виправа героя поеми відбувається по тому шляху, по якому колись запорожці робили свої виправи. Історична також і засвідчена Бопланом ідея авторитетності похідного отамана й запорозької дисциплінованості, продиктованої приписами взаємного відношення похідного отамана та його дружини” [2: 116].

Про історичні, фольклорні та літературні джерела поеми “Іван Підкова” йдеться у працях Д. Николишина, П. Тиховського, Б. Навроцького, М. Марковського, М. Возняка, Є Кирилюка, Т. Комаринця, Ю. Івакіна. У більшості з них обстоюється думка про зв’язок теми про морський похід Івана Підкови з думою “Татарський похід Серпяги” (опублікована 1833 р. у збірнику “Запорожская Старина”). У коментарях до видання історичних поем Шевченка Д. Николишин висловив думку, що безпосередню спонуку написати “Івана Підкову” дала поетові думка про Івана Серпягу, званого також Підковою” [14: 31]. П. Тиховський приходить до висновку, що на питання, чому Підкові, якого було покарано на смерть у Львові, Шевченко приписав морський похід на Царгород, про що нема згадки ні в “Історії Русів”, ні в Д. Бантиша-Каменського, дає відповідь

дума про “Татарський похід Серпяги”. Підставою для ототожнення Івана Підкови з Серпягою для Шевченка, на думку П. Тиховського, був коментар І. Срезневського, в якому сказано, що Іван Серпяга – це інше прізвище Івана Підкови [18: 86–92]. У збірнику “Запорожская старина” надруковано також пісні про страту Серпяги у Львові, зміст яких не залишає сумнівів, що йдеться саме про Підкову. Шевченко, знаючи про страту Підкови у Львові, планував один з офортів “Живописної України” присвятити цій темі. З версією про залежність Шевченкового задуму поеми від збірника І. Срезневського не погоджувався Є. Кирилук, який на підставі Шевченкового листа до П. Корольова від 22 травня 1842 р. (“Лежу оце п’яті сутки та читаю “Старину”, добра книжка, спасибі вам і Срезневському. Я думаю дещо з неї зробити, коли здоров буду, там багато є дечого такого, що аж губи облизуєш”) зробив висновок, що Шевченко до 1842 р. не читав “Запорожской старины”, перша частина якої з’явилася ще 1833 р. [5: 72]. На думку Ю. Івакіна, цитовані рядки Шевченкового листа хоч і “справді викликають сумнів у тому, чи читав Шевченко “Запорожскую старину” до травня 1842 р., проте вони не дають підстав категорично заперечувати можливість цього. Адже у листі поет безпосередньо не говорить, що він читає ці збірники вперше...” [3: 61]. Додатковими аргументами “на користь того, що Шевченко читав книжки “Запорожской старины” до 1842 р., свідчить велика і ... не випадкова подібність між рядками 31–36 поеми “Тарасова ніч” і окремими місцями історичних розділів видання Срезневського ... Важливо й те, що сам поет вважав морські походи Івана Підкови історичним фактом. Це підтверджується згадкою про Підкову в поемі “Гамалія” (1842) (“...Або гетьман Іван Підкова / Не кликнув в море на ралець” [3: 62]. І справді, у час, коли українські видання були рідкістю, вони не могли залишатися поза увагою Шевченка. Ймовірність того, що Шевченко скористався збірником І. Срезневського, дуже велика. Адже і М. Максимович у збірнику “Украинские народные песни”, що вийшов 1834 р., тобто лише через рік після виходу першого випуску “Запорожской старины”, друкує за цим збірником дві пісні про Серпягу і, посилаючись на І. Срезневського, ототожнює його з Іваном Підковою. М. Максимович і пізніше вважав, що Серпяга і Підкова – одна особа, а участь останнього у морських походах – історичний факт. У “Сборнике украинских песен” (1849) він помістив думу “О черноморском походе гетмана Серпяги” і вже, не посилаючись на І. Срезневського, твердив, що “Іван Серпяга, или Иван Подкова (так прозванный потому, что он мог руками переломить две подковы вместе), во время своего гетьманства в 1577 году тоже воевал по Черному морю” [12: 28].

Б. Навроцький вважав вплив “Запорожской старины” досить обмеженим, “бо змістом ці відомі фальсифікати Срезневського цілком відрізняються від Шевченкових поем” [13: 78–79]. На підставі текстових паралелей він доводив, що значно більше на Шевченковій поемі позначився вплив повістей М. Чайковського “Wyprawa na Cargoród” (“Виправа на Царгород”) і “Skalozub w zamku siedmiu wież” (“Скалозуб в замку семи веж”). Цю ж думку раніше висловив М. Дашкевич [15]. Справді, тематично ці повісті перегукуються із Шевченковими поемами “Іван Підкова” і “Гамалія”. Вплив повістей М. Чайковського переконливо підтверджується пізнішими варіантами назви поеми “Виправа на Цариград”, що з’явилася при підготовці рукопису “Поезія Т. Шевченка. Том первий” у 1859 р. Проте, на нашу думку, нова назва поеми з’явилася внаслідок пізніших впливів, і вона не стосується роботи над первісним текстом у “Кобзарі” 1840 р. Можливо, під впливом історичних праць, в яких ніде не згадувалося про морські походи Підкови, Шевченко вирішив зняти це ім’я із заголовка, замінивши його відповіднішим до змісту другої частини поеми.

У перелік тих літературних творів, що стосувалися Івана Підкови чи торкалися теми козацьких морських походів і могли позначитися на творчих задумах Шевченка, П. Ти-

ховський включав також драму М. Костомарова “Сава Чалий”. В епізоді про морські походи П. Сагайдачного автор звертає увагу на певну подібність поведінки козаків під час морської бурі у Костомарова і Шевченка” [7].

М. Марковський твердить, що перша думка скласти поему про Івана Підкову, який ніколи не був гетьманом, з’явилась у Шевченка під впливом поезії М. Маркевича, який згадує Підкову у вірші “Платки на козацьких крестах”, надрукованому в збірці “Украинские мелодии” (1831) [11: 40]. Хоча безпосередній вплив Маркевича тут мало ймовірний, проте згадка імені Підкови у близькому Шевченкові поетичному контексті не могла залишитися поза його романтичною уявою. Стосовно ймовірних впливів збірки “Украинские мелодии” М. Возняк зазначає, що “більше значення могла б мати хіба примітка до вірша “Хведор Богдан” такого змісту, що за короля Стефана Баторія “козаки піднялись до Азії, заволоділи Трапезундом, зруйнували Синопу та, спинившись майже в брамах Царгороду, ограбили околиці й забрали багату добычу” [2: 116].

До літературних джерел, що могли спонукати Шевченка до написання “Івана Підкови”, М. Возняк зараховує і книжку невідомого автора “Рассказы прадеда. Картины нравов, обычаев и домашнего быта малороссов” (СПб., 1833). У ній надруковано два історичні оповідання – “Іван Подкова” й “Сімейство Кулябки”. Вважаючи книжку Г.-Л. де Боплана “Описание Украины. Перевод с французского” (1832) одним з найавторитетніших історичних джерел поеми “Іван Підкова”, в примітках до якого Шевченко міг познайомитися зі “звітками, вибраними з історичних творів Кроса й Ангеля, про чотири морські виправи запорожців” [2: 117] М. Возняк звертає увагу і на можливе, хоч і нічим не підтвержене, знайомство Шевченка з польськими виданнями, зокрема, з виданням Й. Сенковського, що 1824 р. видав у Варшаві двотомові “Collectanea z dziejopisów tureckich rzechy do historii polskiej służących, z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag przez I. I. S. Sękowskiego”.

Інтертекстуальні зв’язки тексту Шевченка з попередніми й сучасними йому творами на тему Підкови мали продовження, оскільки згодом вже під впливом Шевченка вірші й поеми про Івана Підкову напишуть західноукраїнські поети другої половини XIX і XX ст.: С. Воробкевич, О. Павлович, С. Пасічинський, В. Будзиновський. У відомій “Баладі про люльку” І. Драча також відчувається вплив Шевченкової поеми. На батьківщині реального Івана Підкови – у Молдові й Румунії – текст Шевченка також відомий [16].

Поема “Іван Підкова” – перлина української романтичної поезії. Поставши на ґрунті історичних, літературних та фольклорних джерел, цей твір наскрізь оригінальний як за поетичною формою, так і за своїм ідейним наповненням, – пафосом утвердження невмирущості колишньої “слави і волі”. Своєрідність жанрової форми дозволяє розглядати її і як романтичну баладу (“Балада ж Шевченка жанром своїм і героїчним тоном спрямовує нас до українського романтизму, а найбільше до українських народних дум, де часто описані морські походи козаків...” [10: 151]. Духовно-емоційний вплив образів Шевченкового твору відчутний в Національному гімні “Ще не вмерла України і слава, і воля”, написаному 1862 р. П. Чубинським.

1. Антонович В. О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченка // Чтения в Историческом Обществе Нестора летописца.

2. Возняк М. Літературна атмосфера “Івана Підкови” Т. Г. Шевченка // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського ун-ту. Львів, 1940. Т. 1.

3. Івакін Ю. “Іван Підкова” // Івакін Ю. О. Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезії до заслання. К., 1964.

4. Івакін Ю. Образний світ // Творчий метод і poetика Т. Г. Шевченка. К., 1980.

5. *Кирилюк С. П.* Т. Г. Шевченко. К., 1959.
6. *Комаринець Т.* Шевченко і народна творчість. К., 1963.
7. *Костомаров М.* Сава Чалый, драматические сцены на Южно-Русском языке. Сочинение Иеремии Галки. Харьков, 1838.
8. *Коцюбинська М.* Поетика Шевченка і український романтизм // Збірник праць 6-тої наук. шевч. конф. К., 1958.
9. *Куліш П.* Листи до Тараса Шевченка. К., 1993.
10. *Ласло-Куцюк М.* Триптих Шевченка “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Н. Маркевичу” // *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002.
11. *Макаровський М.* Шевченко і Микола Маркевич (Дещо до історії поетичної творчості Т. Г. Шевченка // Україна. 1925. Кн. 1–2.
12. *Максимович М.* Сборник украинских песен. К., 1849.
13. *Навроцький Б.* Козацькі морські експедиції в поезії Т. Шевченка // Проблеми Шевченкової поетики. К., 1928.
14. *Николишин Д.* Историчні поеми Шевченка. Л., 1921.
15. Отзыв о сочинении г. Петрова // Очерки истории украинской литературы XIX столетия / Сост. проф. Н. П. Дашкевич // Отчет о двадцать девятом присуждении наград графа Уварова. СПб., 1888.
16. *Романець О.* “Іван Підкова” у літературній традиції: Зб. праць 15-тої наук. шевч. конф. К., 1968.
17. *Смаль-Стоцький С.* “Іван Підкова” // Праці Українського наукового товариства. Т. XXV. Варшава, 1934.
18. *Тиховський П.* “Іван Підкова”, дума про “Татарський похід Серпяги” та епізод із “Сави Чалого” М. Костомарова // Шевченко. Річник 2-й. Харків, 1930.
19. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1910.
20. *Щурат В.* Шевченків “Іван Підкова” // Вибрані праці. К., 1963.

TARAS SHEVCHENKO’S “IVAN PIDKOVA” AND THE PROBLEM OF HISTORICAL POEM

Volodymyr MOVCHANYUK

*Shevchenko Institute of the Literature of the NAS of Ukraine,
Grushevsky st., 4, 01001 Kyiv, Ukraine
tel. (0038 044) 278 13 78, e-mail: ilnan@gilan.uar.net*

The article considers one of the Taras Shevchenko's romantic poems “Ivan Pidkova” (1839), that with historical poem “Тарасова ніч” and verse “До Основ’яненка” forms the base of his historical thinking, and the image of Ukraine as the notion of Motherland, and the idea of the state. The author turns out groundly folklore and literary sources of the poem, separately regards the problem about the historicity of the poem in relation historicity of Cossacks sea campaigns on Turkish coast and with the fact, that historicity Otaman Ivan Pidkova (?–16.06.1578) not took part in them. In work is analyzed the different approaches to this problem in researches of V. Antonowych, P. Tychowskyj, V. Shtshurat, B. Nawrotskyj, M. Woznjak, T. Komarynets, Je. Kyryljuk, Ju. Iwakin.

Key words: historicity, historical thinking, romanticism, romantic poem, folklore, literary sources.

**“ИВАН ПИДКОВА” ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
И ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧНОСТИ ПОЭМЫ**

Володымыр МОВЧАНЮК

*Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины,
ул. Грушевского, 4, 01001 Киев, Украина
тел. (0038 044) 278 13 78, e-mail: ilnan@gilan.uar.net*

В статье рассмотрено одно из отчетливо романтических произведений Шевченко – поэма “Иван Пидкова” (1839), которая с поэмой “Тарасова ночь” и посланием “К Основьяненко” формирует основы историософской мысли Шевченко, а образ Украины *отождествляет* с понятием Родины – государственную идею Украины. Основательно исследованы источники поэмы – исторические, фольклорные, литературные. Отдельно говорится о историзме поэмы в связи с историчностью морских казацких походов на турецкое побережье, и тем фактом, что главный герой поэмы – исторический атаман Иван Пидкова (?–16.06.1578) таких походов не совершал. Анализируются подходы и взгляды на эту проблему в трудах В. Антоновича, П. Тиховского, В. Щурата, Б. Навроцкого, М. Возняка, Т. Комарынца, Е. Кирилюка, Ю. Ивакина.

Ключевые слова: историчность, историческое мышление, романтизм, романтическая поэма, фольклор, литературные источники.

Стаття надійшла до редколегії: 17.11.2008

Прийнята до друку: 25.12.2008